JOSEP LLUÍS MARTOS

LA LITERATURA PERDUDA DE JOAN ROÍS DE CORELLA: LES FONTS

Al MHRS

Una investigació sobre literatura medieval hispànica que se centre en els textos perduts i que ho anuncie tan clarament des del títol, marca una dependència clara de tècniques d'estudi que la tradició anglesa ens ha llegat, a través de la figura d'Alan Deyermond (1976-1977 i 1995).[1] Aquest va exportar a la literatura castellana el seu interés per les pèrdues literàries, si no m'enganye, a partir de l'elogiat treball de R. M. Wilson (1970) sobre la literatura anglosaxona i anglesa de l'edat mitjana, encara que té en compte també articles sobre literatura llatina clàssica (Bardon 1952-1956) i medieval (Sweeney 1971; Domínguez del Val 1971), escocesa (Hughes 1980; Lyall 1989), islandesa (Jesch 1982-1983 i 1984) i, fins i tot, alguns de parcials sobre literatura castellana per a l'èpica (Menéndez Pidal *et alii* 1951) o per a l'obra d'Enrique de Villena (Cátedra

1. Aquest treball és, en certa mesura, un agraïment per tot el que l'hispanomedievalisme anglés m'ha aportat en estades freqüents a Londres entre 1996 i 2001, en el Queen Mary and Westfield College, gràcies a un context de seminari que no oblidava la formació dels joves. S'hi mesclaven els noms més reconeguts amb els d'incipients investigadors que, avui ja doctors i començant a pentinar canes, establim una xarxa de relacions academicopersonals que pot jugar a favor de la qualitat de la investigació. O això espere. Aquests hispanomedievalistes anglesos són els que em van convidar a presentar unes primeres pinzellades d'aquest treball en el seu *Congreso Internacional de la Asociación de Hispanistas de Gran Bretaña e Irlanda* (29 de març - 2 d'abril de 2005, València, AHGBI-Universitat de València), que, com a fet excepcional, tenia lloc a les nostres terres, raó per la qual, per a la secció de Medieval, van convidar tres investigadors valencians relacionats amb l'hispanomedievalisme anglés: Rafael Beltran, Marta Haro i jo mateix.

Caplletra 44 (Primavera 2008), pp. xx-xx

1985), que completa amb el seu estudi sobre literatura hagiogràfica perduda (Deyermond 1990). No obstant això, «no hay catálogo ni libro narrativo sobre la literatura perdida medieval francesa, latina, italiana, alemana, catalana, portuguesa, etc.» (Deyermond 1995: 18).[2]

Malgrat ser un hispanista declarat i conscient del significat real del terme, la seua prudència innecessària i uns límits d'estudi funcionals (Deyermond 1995: 36-37) ens han privat d'un catàleg sobre las absències en la totalitat de l'hispanisme literari medieval:

> Por razones prácticas –no tengo los conocimientos necesarios–, el catálogo no abarca la literatura perdida de las otras lenguas literarias de la Península Ibérica en la Edad Media: portugués, gallego, catalán, provenzal, latín, árabe, hebreo. Es de esperar que otros investigadores se ocupen de catalogar las obras perdidas en dichos idiomas.

Alan m'ha animat en diverses ocasions a encarregar-me d'aquesta tasca en la literatura catalana medieval. Desgraciadament –o no tant–, també en vaig aprendre una certa prudència i avui encara no puc dir que l'objecte d'aquesta investigació és un catàleg i un estudi d'aquestes característiques, perquè –i faig meues les seues paraules– «se trata, desde luego, de un esfuerzo colectivo: tal vez haya investigadores capaces de elaborar, sin la ayuda de ningún colega, un catálogo definitivo de la literatura perdida, pero no soy uno de ellos» (Deyermond 1995: 18).

L'objecte d'aquest treball és fruit d'una investigació a la qual he dedicat esforços en els últims anys i forma part d'un projecte molt més ampli, que dibuixa i reconstrueix contextos de producció literària, però, això sí, centrat en un autor concret: busque una interpretació global de la personalitat literària de Joan Roís de Corella. Fonamentalment, aquest autor té dos moments de producció ben diferenciats: la seua obra literària com a poeta cortesà i com a teòleg. No confonguem, tanmateix –perquè ha estat així amb massa freqüència–, aquestes dues etapes amb una producció profana i una producció religiosa clarament delimitades cronològicament, perquè cauríem en maniqueismes didàctics poc estrictes. Per a aquesta investigació, necessite partir del fet literari corellà en tota la seua complexitat, per la qual cosa és important tenir en compte que el text

2. Ell mateix ofereix uns materials sobre literatura portuguesa (Deyermond 1982 i 1986), però remet a un ampli catàleg –perdut avui també, per ironies del destí– d'Avelino de Jesús da Costa (1949), que consistia en cinc volums de dades dels quals avui sols s'ha conservat un extracte.

és sols el centre d'un procés de comunicació literària, juntament amb altres aspectes com ara el productor, el receptor, els contextos de producció i recepció, els referents geogràfics, històrics o literaris, etc. Sentiria molt, per tant, que algú pensara que hi ha molta literatura conservada per a perdre-hi el temps que no ens ha arribat, perquè les dades que ens poden aportar aquestes absències, així com d'altres de caràcter pragmàtic, ajuden a llegir les obres conservades amb les mínimes distorsions possibles.

L'estudi de les dades sobre literatura perduda d'un autor és una ajuda fonamental per al crític, però també és cert que no acaben de reproduir, ni molt menys, la que va ser l'obra completa d'un escriptor. Com diu Deyermond (1995: 28):

> Es obvio que una obra puede desaparecer sin dejar huella alguna (repito que nunca se había sospechado la existencia de algunas obras descubiertas en el siglo XX), de modo que nunca sabremos la extensión de la pérdida sufrida.

Recentement (Martos 2006: 483-496), he intentat catalogar les causes que considerava més importants per a la pèrdua del cabal poètic medieval i, quant a Corella, tampoc sabrem mai la quantitat perduda de la poesia. Dubte que una qualitat com la que va adquirir en els seus versos no tingués una producció bastant més àmplia. També podríem argumentar que Roís de Corella degué escriure tal composició o tal obra de la qual avui no tenim notícia.[3] De moment, no m'atreviré a dir en públic que no tinc molts dubtes de l'existència d'una obra mitològica concreta a l'estil corellà –o de Corella mateix–, avui perduda, composta i difosa en el context cortesà en el qual va coincidir amb Carles de Viana i en el qual es va redactar, entre altres textos, el *Tirant lo Blanc*.

Quan Deyermond explica els límits del seu catàleg, justifica el seu criteri selectiu malgrat els suggeriments d'altres investigadors, que «me animaron a incluir todo manuscrito o incunable perdido, pero me resultaría así un catálogo tan distinto del proyectado que no me parece aconsejable» (1995: 38). Sens dubte, és el criteri més assenyat per a una investigació que abrace tota la literatura medieval castellana i així ho faria si em plantejara un catàleg de la tradició catalana; tanmateix, els límits d'aquest

3. «Si incluyera en el catálogo, con su propio número de identificación, todo poema épico cuya existencia haya sido sostenida por algún investigador, reforzaría en la mente de muchos lectores la idea errónea de que ha existido efectivamente tal poema [...]. Lo que para mí es una obra meramente hipotética, con muy poca posibilidad de haber existido, será para otro investigador una obra que casi seguramente existió» (Deyermond 1995: 38).

treball sobre Roís de Corella em permeten incloure-hi totes les dades sobre pèrdues en relació amb la seua literatura, en tots els seus vessants possibles: des de la desaparició de fragments d'obres o de testimonis concrets, fins l'absència total de textos. Aquestes dades, com a peces individuals i aparentment insignificants, són molt valuoses quan se sistematitzen i, en alguns casos,[4] ens oferiran informacions socioliteràries de suficient valor com per a no deixar-les passar.

ELS CANÇONERS

Els cançoners mateixos ens deixen dades empíriques sobre les pèrdues d'obres contingudes, que en el cas de Corella solen ser a partir de les taules inicials o finals del manuscrit. Precisament, dos dels cançoners més importants que contenen obres d'aquest autor havien acollit unes altres que avui ja no hi són: el *Cançoner de Maians* (Martos 1999a, 2001a i 2005) i el *Jardinet d'orats* (Torró 1992). Per una altra banda, el fet que hi haja *unica* en el *Còdex de Cambridge* (Martos 1999b) o en el *Cançoner de Maians* ens parla de la fragilitat de la conservació literària, ja que, si bé aquestes obres ens han arribat gràcies a aquests testimonis, moltes altres degueren perdre's.

El manuscrit 728 de la Biblioteca Universitària de València és el cançoner més complet de Joan Roís de Corella, amb una clara voluntat de recopilació de la seua obra de manera monogràfica, molt probablement en dates properes a la mort del poeta. Es coneix com el *Cançoner de Maians* perquè prové de la biblioteca dels germans Gregori i Antoni Maians i Siscar, adquirida per la Biblioteca Universitària a instàncies del rector Vicente Blasco, com es recull en l'acta del claustre universitari de 21 de desembre de 1801 (Llorca 1933: 102).[5]

4. Considere, tanmateix, que se n'han de catalogar tots: la sistematització d'aquests ens ajudarà a valorar-ne alguns i, els que ens pareguen superficials, poden no ser-ho per a uns altres investigadors, per la qual cosa també s'hi han d'incloure.

5. «El Sr. Rector D. Vicente Blasco manifestó que los herederos de los Sres. D. Gregorio y D. Antonio Maians deseaban vender las Librerías de éstos y que recayesen en esta Universidad: el notorio aprecio que merecen ambas librerías por la preciosidad de sus Libros y otras noticias que podrían conducir á la misma y lo ponía en consideración de este Claustro general por si se le convenía entrar en la compra de dichas Librerías lo pudiese hacer. Y se acordó de conformidad dar comisión al mismo Sr. Rector y SS. Pavordres D. Pedro Noguera y D. Tomás Nandín para que traten el asunto con dichos herederos y demás que corresponda: examinando los índices de aquéllas: obras que incluyan con lo demás que tengan por conveniente y de lo que resulte den cuenta para la resolución que se estime» (Libro de Claustros, 1798-1804. Arxiu de la Universitat

En el tercer dels octerns regulars que componen el cançoner (f. 31-46), destaca que s'han arrancat uns folis, el 35 i el 36, amb una cura relativa, però encara sorprén més que el *verso* del foli 34 és una gran taca de tinta, l'òxid de ferro de la qual ha arribat a foradar el foli i ha tacat el *verso* del foli anterior.[6] Davant d'aquestes dades, és obvi que hi havia un interés per eliminar l'obra que es recollia a partir del foli 134v, però respectant el final de la composició de 134r, o sia, el *Leànder y Hero*. Si recorrem a la taula d'obres de l'inici del cançoner, comprovem que els textos eliminats sí que hi apareixen, fet lògic perquè aquest índex es confecciona al mateix temps que tot el volum. Això, tanmateix, no ens ha de dur a pensar, necessàriament, en una pèrdua llunyana en el temps al moment de composició del cançoner. Però d'això parlaré quan tracte les causes i l'època de les absències.

En el foli 134v, s'iniciava una obra anomenada *La suplicació de natura humana*, mentre que, en el foli 35 –no sabem si *recto* o *verso*–, començaven *Les liçons de morts*. Ja en el foli 36, molt probablement en el *verso*, es va començar a copiar *La letra que Honestat escriu a les dones*, de la qual sí que se'ns ha conservat el final en el foli 37r, sense que òmpliga tot l'espai de còpia.[7] Estem parlant, per tant, de tres obres corellanes en prosa molt breus, d'una extensió mitjana de dos folis cadascuna o, més bé, d'un foli *recto* i *verso*, de les quals no hi ha conservat cap testimoni.

El *Jardinet d'orats* és, potser, el cançoner miscelani més important per a la literatura catalana medieval de la segona meitat del segle XV i es conserva en la Biblioteca Universitària de Barcelona, com a manuscrit 151. Un examen atent de l'índex d'obres que apareix al final del cançoner, ha permés a Jaume Torró (1992) justificar els diferents estadis de composició del còdex, amb diverses reenquadernacions, afegits i, el que més ens interessa per a l'objecte d'aquest treball, amb pèrdues d'obres literàries. Entre totes aquestes absències, també trobem textos de Joan Roís de Corella, almenys segons la informació que ens aporta la taula d'obres.

---

de València, *apud* Llorca 1933, 102-103, nota 3). Mort Gregori Maians, va passar a mans del comte de Trigona, Josep Maria Maians, que degué ser qui va vendre el fons bibliogràfic familiar (Gutiérrez del Caño 1913: 121).

6. Sí que es vol mantenir el foli anterior i sols se'n taca de tinta el *verso* –l'autor de la censura, tanmateix, no va preveure els efectes nocius de l'òxid de ferro–, però les pestanyes que deixen els folis arrancats no són regulars, fet que sembla indicar una certa descurança.

7. Ho ha fet, molt probablement, per un interés en la conservació de l'inici de l'obra següent, la *Tragèdia de Caldesa*, que es comença a copiar en el *verso* d'aquest mateix foli. Ha estat la mateixa manera d'actuar que hem vist per al final del *Leànder y Hero*. «La fuente más obvia y fidedigna es la existencia de un fragmento que sobrevivió a la destrucción de la mayor parte de la obra» (Deyermond 1995: 28-29).

En la seua descripció, Torró (1992: 44) cataloga la pèrdua dels folis 141, 142 i 143, però sols adverteix que contenien obres de Corella, sense arribar a catalogar-les, com ocorre també en la llista d'obres, que se centra en les conservades i salta els folis perduts (1992: 30). Miquel i Planas sí que parla de l'existència de «"les tres lissons de morts, fetes per mossen Corella; [carta] 141." (Han desaparegut d'aquest indret del manuscrit tres fulls, el primer dels quals degué contenir aquesta obra.[8] La mutilació afecta ja a l'acabament de l'anterior *Istoria de Leander*)» (1913: XIX). De nou, per tant, ens trobem amb la pèrdua de *Les liçons de morts*, com havia ocorregut en el *Cançoner de Maians*, perquè no tinc dubte que es tracta de la mateixa obra. Tal vegada, no és sols una casualitat i, potser, tampoc ho és que es troben a continuació del *Leànder y Hero* –en el *Cançoner de Maians* amb *La suplicació de natura humana* enmig. Com Miquel i Planas, Torró (1992: 30) també creu que, del *Leànder y Hero*, «manca el final per pèrdua de fulls», a partir de l'epitafi i incloent-lo. Si bé és cert que se'ns ha conservat en el testimoni del *Cançoner de Maians*, recordem que aquest fragment està danyat per la taca de tinta i l'efecte corrosiu de l'òxid de ferro del *verso* del foli, que eliminava el principi de *La suplicació de natura humana*. La casualitat ha volgut que sí que es conservara *in extremis* aquest fragment del *Leànder y Hero*, que contenia l'epitafi que després Martorell va fer servir per a Tirant i Carmesina; en cas contrari, ens hauria passat desapercebut un dels més coneguts deutes corellans en el *Tirant lo Blanc*.

Valga l'exemple que adduiré a continuació per a demostrar la importància, fins i tot, d'aquestes pèrdues de breus fragments d'obres amb més d'un testimoni, aparentement insignificants. Si s'hagués conservat el final d'aquesta prosa mitològica en el *Jardinet d'orats*, potser els editors de l'obra de Corella haurien corregit l'error evident de la lliçó de l'epitafi del *Cançoner de Maians*, sempre que no haguessen compartit error els dos testimonis. Desde Bulbena (1907, I: 253) i Miquel i Planas (1913: 118), fins a Lozano i Añón (1998: 62 i 142), passant per un anònim editor dels anys vint (Roïç de Corella 1922: 118), Carbonell (1973: 182), Gustà (1980: 137), Almiñana Vallés (1984-1985: 680), Soldevila (1985: 79), Martínez Romero (1994: 118) i Ahuir (1997: 186), s'ha mantingut l'error del copista en l'edició d'aquest epitafi. En la meua edició crítica de les proses mitològiques corellanes, el vaig corregir a partir del testimoni paral·lel del *Tirant lo Blanc* (Martos 2001b: 173).[9]

8. Amb això, Miquel intueix també que l'extensió de l'obra és sols d'un foli.

9. «Amor cruel, qui·ls ha units en vida, / y ab gran dolor lo viure·ls ha fet perdre: Amor cruel, qui·ls has units en vida, / y ab gran dolor lo viure·ls has fet perdre» (Cançoner de Maians). L'epitafi fa molt més sentit

Un altre breu fragment de l'elogiadíssima *Tragèdia de Caldesa* manca en el *Cançoner de Maians*. Per un mal ús, s'havia arrancat un tros de paper de la part superior del foli 39. En aquest cas, es perdien dos fragments de l'obra –el del *recto* i el del *verso*– que calia suplir amb les lliçons del *Jardinet d'orats*, amb la contrapartida que es caracteritzen, com vaig explicar àmpliament en un altre context (Martos 2001b: 71-87), per un fort vernís dialectal. D'aquesta manera, es traeix el model lingüístic valencià en alguna de les lliçons,[10] fet poc freqüent en l'edició de l'obra corellana, ben conservada en testimonis occidentals.

Tornant a aquests tres folis perduts del *Jardinet d'orats*, Miquel i Planas (1913, XIX) també cataloga les altres obres perdudes juntament a *Les tres lissons de morts*: «"Letre de amor feta per lo predit; [carta] 142" (Desapareguda igualment. Encara el full 143, desaparegut, contenía, segons la taula, el psalm de *miserere mei*, en castellà, que no creiem pas fos obra del nostre autor)». Encara que hi manca el principi de la composició següent, *Cobles de Joan Moreno en latí e en romans*, o sia, l'*Omne rarum preciosum* del *Cançoner de París* i del *Cançoner de l'Ateneu*, com bé documenta Torró (1992: 30 i 44), resulta significatiu que en l'índex s'indique que aquesta composició comença en el f. 144 i no en el f. 143v, en el qual Torró (1992: 30) suposa que es devien trobar la rúbrica i els dotze primers versos. Òbviament, no podem adduir que l'índex es confeccionara una vegada perduts aquests folis i, per això, es va remetre ja al f. 144 per al principi d'aquest text, perquè, en aquest supòsit, no s'haurien inclòs ni *Les tres lissons de morts* ni la *Letre de amor*. Siga que faltaven ja els primers versos en l'antígraf, siga que hi ha un error de foliació en l'índex, el que ací no pot passar desapercebut per a l'objecte d'aquest treball és que aquesta pèrdua, com les següents que comentaré, es produeix en la secció de poetes valencians, amb un Corella emmarcat per obres d'autors com ara Joan Moreno o Joan Escrivà, i per una traducció castellana del *Miserere mei*.

Al final del quadern onzé (ff. 151-162), «s'hi va afegir un altre bifoli (la mateixa filigrana de la mà), el f. *163*, que també manca, i el *164*, per tal d'enllestir una part del que havia estat un primer recull d'obres valencianes, tal com llegim en el f. *164v*: *ffinis*

---

amb una tercera persona en els pretèrits indefinits, que no amb una segona i és molt més coherent amb el darrer vers, el qual s'havia de llegir com un imperatiu amb el pronom feble anteposat. A més a més, un epitafi amb el nom del causant de la mort, Amor, i amb dues oracions de relatiu explicatives, com una *sententia*, és molt més coherent amb la resta dels epitafis de l'obra corellana (Martos 2000a). De l'altra manera, llegiríem no un to sentenciós, sinó exhortatiu, gens usual en aquests textos fúnebres corellans.

10. Això ocorre en aquest passatge de la *Tragèdia de Caldesa*: *en lo món no y romangue*, amb un vocalisme del verb que es deriva de la fonètica del copista oriental.

plus est quam dimidius hich ergo finem dabo» (Torró 1992: 44). Curiosament, hi manca l'últim dels folis del quadern original i el primer d'aquest bifoli, és a dir, els f. 162-163, el primer dels quals conté dues obres corellanes, segons indica l'índex: *Letre d'amor per ~~Caldesa~~ Mestra Corella a Caldesa* i *Letre del predit a ella mateixa*.

ELS CATÀLEGS DE BIBLIÒFILS

La font de major importància, després dels cançoners, per a catalogar la literatura perduda de Joan Roís de Corella són els catàlegs de bibliofília. El *Registrum* d'Hernando Colón, que sens dubte hem de reconéixer com un dels més importants bibliòfils antics, és una font valuosíssima per a recuperar dades sobre literatura perduda medieval, per la seua proximitat al moment d'edició o còpia de bona part de les obres que recull. De fet, arriba a catalogar tres edicions d'obres de Joan Roís de Corella.

El número 3958 del *Registrum* de la biblioteca d'Hernando Colón és un incunable del *Plant de la reyna Ècuba*, del qual s'han conservat dos testimonis manuscrits. Està imprés a Barcelona per Joan Luschner, sense any. Miquel i Planas (1913: XXI-XXII) el data el 1498, fet lògic, ja que Luschner el va imprimir després d'haver-se separat del seu company, Gerard Preus, dels quals coneixem dos incunables de 1495, i abans de començar la seua tasca a Montserrat, el 1499.[11] En aquesta etapa, dos de les seues cinc impressions estan datades el 1498, altres dos són datables el mateix any i una darrera entre aquest any i 1501 (Vindel 1945-1954). En definitiva, és bastant encertat i, en el pitjor dels casos, molt aproximat pensar en el 1498 per a aquesta edició, que, malgrat el poc interés que puga suscitar a primera vista en un catàleg de literatura perduda corellana, em pareix que ens dóna unes dades molt valuoses, poc habituals i que no hauríem tingut si no fos per aquesta referència del *Registrum* de Colón: una impressió d'una obra corellana a Barcelona i no a València, d'obra profana i no religiosa, un any després de la mort del poeta i, sobretot, amb un *incipit* que difereix lleugerament de la versió dels testimonis manuscrits. Aquesta última dada em sembla fonamental no sols per a entendre la transmissió textual de les obres de Corella, sinó també la pròpia gènesi de la seua literatura.

11. Es va comprar per tres diners a Barcelona, el mes d'agost de 1513 (Miquel i Planas 1913: XXI). Quinze anys després de la seua impressió, per tant, encara se'n podien trobar exemplars, potser ja no de primera mà.

Segons el *Registrum*, es tracta d'un text «en prosa catalana, compost per mosen Joan Rozes [*sic*] de Corella. *Comença*: "Mortale fiere amor...", *y acaba:* "...animosos troians". Impreso en Barcelona por Juan Luschner» (Miquel i Planas 1913: XXI). He pogut consultar l'*Abecedarium B* d'Hernando Colón (1992) a través del facsímil i la referència a l'*incipit* d'aquesta obra diu «Mortal e ficte amor sangonosa» i no «Mortale fiere amor...», com sembla recollir el *Registrum*. Siga como siga –encara que no tinc dubte que la lliçó correcta és la de l'*Abecedarium*–, és cert que l'obra acaba com ho fan els manuscrits, però no comença igual: «Cruel, ficta, mortal e sanguonosa pau» (Martos 2001b: 137). Hi ha una coincidència d'adjectius que pareix respondre a una versió d'autor, sobretot tenint en compte que els testimonis manuscrits presenten una evolució estilística pròpiament corellana: no sols cal al tricolon, sinó que arribem a trobar quatre adjectius que qualifiquen el substantiu, en una posició de començament absolut d'una obra caracteritzada per un to retòric elevat i solemne. Això que ens documenta el catàleg d'Hernando Colón, cal llegir-lo en paral·lel al que trobem en les versions d'uns altres textos troians de Corella del *Cançoner del marqués de Barberà*, una dada molt interessant per a l'arqueologia literària d'aquest autor.

També el *Registrum* de Colón, amb el número 3324, cataloga el que, en certa mesura, és una obra perduda: es tracta de la traducció castellana de la *Istòria de Josef* de Roís de Corella. «*Comença el pròleg*: "Porque manifiestamente...". *Comença la historia*: "La perversa, triste y miserable...". *Acaba*: "su vida triste". Es en 4.ᵗ Fou impresa a Valladolid en 17 de septembre de l'any 1507» (Miquel i Planas 1913: XXIII) i va costar 15 maravedís quan es va comprar a Medina del Campo (Aguiló i Fuster 1923: 30). És l'única traducció antiga d'un text corellà que es coneix, publicada a Valladolid, cosa que permet reconstruir un fet que no s'ha tingut suficientement en compte: la difusió de la seua obra en ambients castellans, que degué ser així des de dates properes a 1460.

L'última notícia que ens dóna el *Registrum* d'Hernando Colón sobre literatura perduda de Corella és el post-incunable de 1518 de *Lo passi en cobles*, que conté al final el conegudíssim poema de l'*Oració*. Aquesta edició entra amb el número 3855 en el catàleg de Colón i Marinela Garcia Sempere (2002: 181-185) la considera perduda fins el moment en què ella mateixa adverteix que les dificultats de localització es devien al fet que s'havia relligat juntament amb el *Plant de la Verge Maria* de Miquel Ortigues (1528); per tant, aquest testimoni de l'*Oració* corellana sols va ser una pèrdua temporal.

Més encara, perquè el 18 de desembre de 1995 la Biblioteca de Catalunya en cataloga un altre exemplar, adquirit recentement (Garcia Sempere 2002: 185).[12]

Després del registre de Colón, hem d'esperar fins a mitjans del segle XVIII per a trobar un erudit que documente obres de Roís de Corella. Si bé el catàleg d'Hernando Colón és important per a les pèrdues antigues, aquests bibliòfils «constituyen una fuente de importancia excepcional, a causa del número de pérdidas relativamente recientes» (Deyermond 1995: 35).

El catàleg de Vicente Ximeno (1747-1749), els seus *Escritores del Reyno de Valencia, chronológicamente ordenados desde el año m.cc.xxxviii. de la christiana conquista de la misma ciudad, hasta el de m.dcc.xlvii*, ha estat el punt de partença per a la majoria de recopilacions posteriors sobre literatura en la València medieval, renaixentista i barroca. Després d'unes notes biogràfiques bastant conegudes, cataloga tres obres i un cançoner de Roís de Corella, que ens aporta dades de diferent índole.

De la seua traducció catalana de las *Meditationes Vitae Christi* de Ludolf de Saxònia, coneguda com el *Cartoixà*, no en referencia totes les edicions. Aporta dades sobre la segona edició del *Quart*, aquella que va eixir de les premses valencianes de Lope de la Roca el 6 de novembre de 1495, sense que en conega l'*editio princeps*.[13] Ximeno ha consultat un exemplar d'aquesta edició «en la Libreria de la Santa Iglesia de Valencia» (1747-1749: 62). Per un altre costat, quan diu que «esta traduccion fue recibida con tan superior aplauso, que muy aprisa se huvo a poner mano à otra Impression dividida en dos Tomos, los quales estàn en la Libreria del Real Monasterio de Valdigna de la Orden Cisterciense» (1747: 62-63), no es refereix a cap reedició del *Quart* dividida en dos volums, sinó a les edicions del *Primer* i del *Segon*.[14]

A més d'aquesta catalogació parcial del *Cartoixà*, dóna la primera notícia del conegut com a *Cançoner de Maians*, encara en la biblioteca de Gregori Maians, i en transcriu la taula inicial, en la qual inclou *La Suplicació de natura humana* i les *Liçons*

12. També és cert que, a més de Ribelles Comín (1915-1920, I: 249) i Palau (1948-1977), com adverteix Marinela Garcia (2002: 181), apareix notícia d'aquesta edició en Aguiló i Fuster (1923: 544-545).

13. Recentment, se n'ha fet una edició facsímil (Ludolphus de Saxonia 1998), feta a partir de l'exemplar de la Biblioteca Serrano Morales.

14. *Lo Primer del Cartoixà* 13 de abril de 1496 (Valencia, Lope de la Roca, a cargo de Miquel Albert) i *Lo Segon del Cartoixà* 1500 (Valencia). Justo Pastor Fuster (1827-1830, I: 42) ja advertia aquest error: «En la misma página y coluna, num. 3, habla del *Quart del Cartoixa*, diciendo se reimprimió en dos tomos; pero se engaña altamente, porque el tomo segundo que dice consta de 314 páginas o 157 folios, es la segunda parte, ó el libro segundo del cartujano, y no parte segunda del libro cuarto, como cualquiera podrá observarlo».

de morts. No obstant això, no podem deduir d'això que a mitjans del segle XVIII encara no havien desaparegut aquestes obres del cançoner, sinó més bé que el bibliòfil es va limitar a reproduir-ne l'índex sense repassar-ne els continguts. És més que evident, pels noms de les obres, per l'estructura de l'índex i per l'absència de tots els poemes excepte la *Vida de la sacratíssima Verge Maria*, que aquest en va ser el procés.[15]

La *Contemplaciò à la Sacratissima Verge Maria, tenint son Fill En Jesús en la falda, devallat de la Creu, ordenada per lo Reverent Mestre Mossen Corella* és el poema que coneixem com l'*Oració*. Es tracta, doncs, d'una obra conservada –de fet, ho està en el *Cançoner de Maians*, però no ho adverteix–, encara que algun dels testimonis que cataloga Ximeno (1747-1749: 62) hui està perdut:[16] «En Valencia, por Jayme de Vila 1493. y Juan Navarro 1564. en 4. Corre al fin de la *Historia de la Passión* de Mossen Bernardo Fenollar».[17] No es refereix, per tant, ni al testimoni manuscrit de l'*Oració* ni a les tres versions impreses a final del *Quart del Cartoixà*, sinó a dues edicions del volum conegut com *Lo passi en cobles* (Garcia Sempere 2002). La primera és l'*editio princeps*, de la qual se'ns han conservat sis exemplars; la de 1564, tanmateix, no es coneix avui, per la qual cosa estem davant un cas de pèrdua d'un testimoni d'una obra corellana, l'*Oració*. D'una altra banda, Ximeno no coneix l'edició de *Lo passi* de 1518 (Garcia Sempere 2002: 181-185).

Però, sens dubte, la dada més interessant que ens ofereix el catàleg de Ximeno (1747-1749: 62) és la referència a un

> *Tractat de la Concepciò de la Sacratissima Verge Maria, Mare de Déu, Senyora nostra, fet per lo Reverent Mestre Corella*. En 4. sin nota de impressión, ni de año. Divide la Obra en tres partes. En la primera expone que cosa sea pecado original, y como se contraxo. En la segunda, como fue preservada nuestra Señora por su Hijo Divino de este pecado. Y en la tercera dà solucion à los argumentos opuestos.

15. Marcelino Gutiérrez del Caño (1913: 120), en la seua tasca de catalogació i descripció dels manuscrits de la Biblioteca Universitària de València, sí que adverteix aquestes pèrdues: «La hoja 36 v.ta está completamente borrada y las dos siguientes hojas aparecen arrancadas».

16. Aquesta és una altra prova que Ximeno sols es guia per la taula d'obres del *Cançoner de Maians* i no entra a consultar-ne el contingut, ja que cataloga l'*Oració* com un text corellà important inclòs en *Lo passi en cobles*, però, com que no s'inclou en l'índex, no adverteix que també es troba en el cançoner que acaba de descriure.

17. Encara que Ximeno no especifica que es tanque amb l'*Oració*, crec que no hem de tenir molts dubtes al respecte. Es degué tractar d'un testimoni que no introduïa variants d'autor, sinó que depenia de les edicions prèvies i, per consegüent, d'escàs valor ecdòtic.

José Enrique Serrano y Morales (1898-1899: 484) atribueix l'edició a Rix de Cura, per la qual cosa hem de localitzar-la a València, cap al 1490, com proposava Francesc Pérez Bayer en les seues notes a la *Bibliotheca Hispana Vetus* de Nicolás Antonio:[18]

> Acaso fuese también Joan Rix de Cura el editor del *Tractat de la Concepcio de la sacratissima Verge Maria Mare de Deu*, de Juan Ruiz de Corella, impreso sin lugar, año ni nombre de tipógrafo, y citado por Pérez Bayer en sus notas á la *Bib. Vetus* de D. Nicolás Antonio (tomo II, pàg. 336), y por Méndez en su *Tipografía Española*, suponiéndolo estampado hacia 1490.

Una de les obres més desconegudes de Joan Roís de Corella també es relaciona, precisament, amb el tema de la Immaculada Concepció: *La visió a la porta de la Senyora Nostra de Gràcia*. Forma part d'un incunable en quart, de tan sols vint-i-sis folis, conegut com a *Orationes ad laudem purissimae conceptiones*, publicat a València el 26 de febrer de 1488 per Lambert Palmart. Es tracta d'uns materials preparats per Ferran Dieç a partir del certamen en prosa sobre la Immaculada Concepció, que va tenir lloc a València l'any anterior (Ferrando 1983: 535-555). Durant segles, va romandre en mans privades (Haebler 1903-1917) i va ser difícil de trobar per molts bibliòfils:

> Desde que Gallardo dió de este libro desconocido por Mendez las noticias antes copiadas nadie ha logrado verlo. Añade Gallardo la lista de los autores cuyas producciones se reunieron en el texto, pero no indica donde existe el ejemplar. Ni el Sr. Serrano ni yo hemos visto ninguno. –cfr. Gallardo no. 2047.

Després d'aquest període perdut, va ser Pere Bohigas qui va localitzar l'incunable en una biblioteca privada (Riquer 1985[4], IV: 140, nota 37), amb la sort que, durant la seua vinculació amb la Biblioteca de Catalunya, en va encarregar un microfilm. Dic que hem tingut sort amb la reproducció, perquè aquesta obra, que va estar il·localitzable en mans privades durant segles, ho torna a estar poc després de haver-la consultat Bohigas i avui sols ens queda aquest microfilm de l'original. És molt antic, està en molt

18. Nicolás Antonio va publicar a finals del XVII la seua *Bibliotheca Hispana Nova* (Roma, ex officina Nicolai Angeli Tinassii, 1672) i la seua *Bibliotheca Hispana Vetus* (Roma, ex typographia Antonii de Rubeis, 1696). Era d'esperar que els erudits del XVIII s'interessaren per aquesta obra i en patrocinaren la reedició, que, després de molts intents, va quallar gràcies als esforços de Francesc Pérez Bayer. Són més de trenta anys de treball per a aquesta publicació, que Gregori Maians i el seu germà van seguir molt de prop. Finalment i malgrat algunes crítiques de Pérez Bayer i dels Maians, entre 1783 i 1788, Joaquín Ibarra i els seus hereus van publicar a Madrid les obres de Nicolás Antonio (1783-1788 i 1788).

mal estat, amb fotografies molt borroses i amb dificultat de localització en el catàleg.[19] Aquesta obra era pràcticament desconeguda encara fins que Curt Wittlin (1995) va tenir la bona idea d'editar-la. Ara, almenys, en conservem un microfilm –original i digitalitzat– i una edició.[20] Pels catàlegs sabíem que existia i aquest és un dels dos objectius que Deyermond (1995: 19) considera fonamentals per a un catàleg de literatura perduda:

> la finalidad práctica de proporcionar una «lista de compras» para que los hispanomedievalistas sepan, al encontrar en una biblioteca o un archivo una obra que no conocen, si se trata de una obra que se creía perdida; es decir, que el catálogo sea el complemento negativo del recurso fundamental del hispanomedievalista, la *Bibliography of Old Spanish Texts*.

ALTRES FONTS

Amb totes les dades adduïdes fins ara, no hi ha cap dubte que els cançoners i els catàlegs de bibliòfil són fonts molt productives per a documentar la literatura perduda corellana; tanmateix, no són les úniques. Carreres de Calatayud adverteix (1949: 624) que el *Manual de Consells de la ciutat de València* contenia informació de molt diferent tipus, entre la qual es feia també referència a obres literàries:

> Los Jurados que regían la vida de la ciudad de Valencia, cuando ésta era la capital y centro del Reino de su nombre, tenían a su cargo el funcionamiento de servicios de índole diversa lo mismo material que espiritual. Y si lo primero era objeto por su parte de atención particular, no por eso descuidaban lo segundo que miraban con especial interés. La vida universitaria, la representación de comedias, la impresión de obras de vario género, la concesión de licencias de publicación de las mismas, entre muchos otros ejemplos que podríamos citar, son expresión y clara prueba de lo que afirmo.

En el f. 218v del volum 49 del *Manual de Consells*, els jurats de la ciutat de València atorguen al fill de Joan Roís de Corella, cinc anys després de la mort d'aquest,

19. Les màquines lectores de microfilms d'avui el trencaven si se'n feia ús, per la qual cosa vaig sol·licitar que se'n fes una reproducció digital, que ajuda a la seua consulta, conservació i localització.

20. «Varias obras medievales se han perdido en los últimos cien años, aunque la publicación de muchos textos, y el empleo cada vez más frecuente del microfilm, consiguen que la pérdida de un códice o de un libro impreso único no signifique la pérdida de la obra literaria» (Deyermond 1995: 27).

la llicència per a dur a impremta una *Història de la Passió* (Carreres de Calatayud 1949: 625-626) que va escriure el seu pare:

> El viernes 13 de mayo del mismo año [1502], se concedió licencia para que el hijo de Roiç de Corella, pudiera hacer imprimir la obra de su padre titulada «Lo Passis»: «Los magnifichs... Attenent que lo Rv. Mossen Joan Corella quondam feu e ordena vna bella obra sobre lo pasis lo qual lo fill de aquell vol fer stampar per ço prouehexen que nengu altre si no aquell stampe e faça stampar aquella dita obra dins terme de dos anys sota pena de prohibicio e perdre la dita obra».

Tot i que podria tractar-se d'una reedició perduda del *Quart del Cartoixà* –i, per tant, d'interés també per als objectius d'aquest treball–, no podem descartar que es tractara d'una obra de creació a l'estil de les passions literàries tan habituals en la València del xv. Joan, el fill de Corella, rebia per a aquesta edició el privilegi d'exclusivitat de dos anys i, encara que és lògic pensar que es va arribar a imprimir, no ho sabem amb certesa; no obstant això, si és que no es tracta del *Quart*, el que sí que es confirmaria és l'existència de una *Història de la Passió* original de Corella que avui està perduda.

Fins juliol de 1936, existia el sepulcre de Perot de Penarroja en la coneguda parròquia valenciana de Sant Martí. Aquest monument funerari contenia un epitafi en vers que hui no se'ns hauria conservat si no fos(Revest Corzo 1952: 173, nota 1) per una curiosa casualitat:

> Fué que, visitando en 1927 la iglesia de San Martín, mi cuñado José Mª Mira de Orduña que me acompañaba tuvo el venturoso empeño de que leyéramos la inscripcion. Lo conseguimos con no pocos apuros, por lo oscuro de la capilla y de la piedra, y al darme cuenta de lo que tenía delante creí que valía la pena de copiarlo.

Això que Luis Revest tenia al davant (1952: 176-180) era, al seu parer, un poema de Joan Roís de Corella, atribució que ratifica Martí de Riquer (1985[4], iv: 147): «No crec que hi hagi cap gènere de dubte que un autèntic epitafi en vers i sobre pedra que es llegia a la parròquia de Sant Martí de València fins al juliol del 1936 fou escrit per Joan Roís de Corella». En aquest cas, ni tan sols es conserva una reproducció del text, com ocorria amb la *Visió a la porta de la Senyora Nostra de Gràcia*, sinó únicament el text de la transcripció paleogràfica i l'edició de Luis Revest Corzo (1952: 173), sobre la qual edita Riquer (1985[4], iv: 147). Aquest text no ha aparegut mai en cap volum d'obres corellanes, per la qual cosa aquesta atribució sol passar desapercebuda:

> Viu en lo cel e mort jau en lo marbre
> fel cavaller Perot de Penarroja,
> qui, Déu servint e l'alt rey don Ferrando,
> morint naixqué en lo siti de Màlega,
> a cinc del mes de juliol, any pròsper,
> mil quatre-cents huitanta-set en nombre.[21]

D'una altra banda, segons apunta Deyermond (1995: 36):

> lo que sabemos de la vida de un autor puede proporcionarnos indicaciones de obras perdidas. Si alguien es nombrado cronista real, es razonable suponer que habrá redactado, o al menos empezado, una crónica [...]. Es igualmente razonable suponer que un obispo habrá predicado, y con sermones suyos, en vez de utilizar únicamente los de otros predicadores. En ambos casos, si no existe un texto de una crónica ni de un sermón, hay que suponer que al menos una obra se habrá perdido.

De la mateixa manera que en el seu exercici com a poeta cortesà es pressuposen moltes més obres corellanes que les conservades, en vers i en prosa breu, una figura com la que va arribar a ser el Corella teòleg degué haver produït una quantitat notable de sermons i un altre tipus d'obres relacionades amb aquesta professió. A més, el seu exercici sermonari en el temple –probablement, en la catedral de València– és un fet que tenim documentat, gràcies a un poema del seu amic Bernat Fenollar. Es tracta de la *cobla de dos sentits* que «*mossén Fenollar tramés a mossén Corella, que, legint-la tota, diu mal e, legint-la per la mitat, diu bé*»:[22]

> Un altre sent Pau no sou vós, mossényer,
> hoynt-vos contemple d'aquells ralladors.
> Quant vós sermonau, no·s pot goig aténer:
> alegra's lo temple sens vostres favors.
> Tothom s'entresteix d'ohir-vos en trona.
> De vostre scilenci lo pobl·és content.
> La fama vos creix sens bé que resona.
> D'un altre Terenci no us loha la gent.

21. L'edició és meua i la inclouré en el volum d'edició crítica de la poesia corellana per donar, així, una visió més àmplia del fet literari d'aquest autor. Això, però, sense defensar una autoria indubtable de Joan Roís de Corella. El que sí que em sembla clar és que l'epitafi té relació amb ell, bé directament, bé per imitació, en la línia del que va ocórrer en la poesia de certamen o amb la *Vida de sancta Bàrbara* (Martos 2000b).

22. És l'única composició no corellana de l'originari *Cançoner de Maians*, la presència de la qual es justifica pel destinatari del poema, a més que devia tractar-se d'un joc literari que es completava amb una altra cobla de dos sentits que Corella va enviar a Fenollar. L'edició també és meua.

Tant en la versió positiva como en la negativa d'aquest poema, es fa referència als sermons corellans en el púlpit del temple com un fet freqüent. Aquests, per tant, han de considerar-se, en la seua globalitat, com a literatura perduda de Roís de Corella, però, des d'una major concreció, crec que hem d'explicar i identificar alguns dels textos perduts que he catalogat des d'aquest exercici sermonari.

En definitiva, aquestes són les dades de què dispose en relació amb les fonts de la literatura perduda de Joan Roís de Corella. Per una banda, no sols parle d'obres perdudes, sinó que amplie el concepte cap a totes les pèrdues relacionades amb la seua literatura; per una altra banda, el que expose ací és sols des de la perspectiva de les fonts per al catàleg d'aquestes absències: les causes, les èpoques i l'estudi literari són capítols de la investigació global que prepare i que, pels límits d'espai d'aquest article –si em permeten el tòpic–, no puc exposar ací. Pot semblar il·lògic un estudi literari de testimonis, fragments i obres que s'han perdut, però aquesta és la raó de ser d'un catàleg d'aquestes característiques. Si no interpretem les dades, serveixen de ben poc.

JOSEP LLUÍS MARTOS
Universitat d'Alacant

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

AGUILÓ I FUSTER, M. (1923) *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra.

AHUIR, A., ed. (1997) J. Roïç de Corella, *Les proses profanes*, València, L'Oronella («Clàssics Valencians», 3).

ALMIÑANA VALLÉS, J., ed. (1984-1985) *Obres de Joan Roiç de Corella*, València, Del Cénia al Segura, 2 vols.

ANTONIO, N. (1783-1788) *Bibliotheca Hispana Nova, sive Hispanorum scriptorum qui ad anno MD. ad mdclxxxiv floruere notitia...*, Madrid, Apud Joachimum de Ibarra et Apud Viduam et Heredes Joachimi de Ibarra, 2 vols.

— (1788) *Bibliotheca Hispana Vetus...*, Madrid, Apud Viduam et Heredes Joachimi Ibarrae, 2 vols.

BARDON, H. (1952-1956) *La littérature latine inconnue*, París, Klincksieck, 2 vols.

BULBENA I TOSELL, A., ed. (1907) *Crestomatía de la Llenga Catalana (des del XI.èn segle al XIX.è)*, Barcelona, Biblioteca Clàssica Catalana, 2 vols.

CARBONELL, J., ed. (1973) J. Roís de Corella, *Obres completes, 1. Obra profana*, València, Albatros Edicions.

CARRERES DE CALATAYUD, F. de A. (1949) «Noticias referentes a diversas obras literarias», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 25, pp. 624-628.

CÁTEDRA, P. M. (1985) «Algunas obras perdidas de Enrique de Villena con consideraciones sobre su obra y su biblioteca», *El Crotalón: Anuario de Filología Hispánica*, 2, pp. 53-75.

COLÓN, H. (1992) *Abecedarium B y Supplementum. Ed. Facsímil de los manuscritos conservados en la Biblioteca Colombina de Sevilla*, Madrid, Frundación Mapfre América / Cabildo de la Catedral de Sevilla, 1992.

COSTA, A. de J. da (1949) *Fragmentos preciosos de códices medievais*, Braga, Edições Bracara Augusta.

DEYERMOND, A. (1976-1977) «The Lost Literature of Medieval Spain: Excerpts from a Tentative Catalogue», *La Corónica*, 5, pp. 93-100.

— (1982) «Baena, Santillana, Resende and the Silent Century of Portuguese Court Poetry», *Bulletin of Hispanic Studies*, 59, pp. 198-210.

— (1986) «Lost Literature in Medieval Portuguese», dins *Medieval and Renaissance Studies in Honour of Robert Brian Tate*, Oxford, Dolphin Books, pp. 1-12.

— (1990) «Lost Hagiography in Medieval Spanish: A Tentative Catalogue», dins J. E. Connolly, A. Deyermond i B. Dutton (eds.), *Saints and their Authors: Studies in Medieval Hipanic Hagiography in Honor of John K. Walsh*, Madison, Hispanic Seminary of Medieval Studies, pp. 139-148.

— (1995) *La literatura perdida de la Edad Media castellana: catálogo y estudio, I: épica y romances*, Salamanca, Universidad de Salamanca («Obras de Referencia», 7).

DOMÍNGUEZ DEL VAL, U. (1971) «Obras desaparecidas de padres y escritores españoles», dins *Repertorio de historia de las ciencias eclesiásticas en España*, 2, Salamanca, Instituto de Historia de la Teología Española, pp. 11-28.

FERRANDO FRANCÉS, A. (1983) *Els certàmens poètics valencians*, València, Institució Alfons el Magnànim.

GARCIA SEMPERE, M., ed. (2002) *Lo passi en cobles: estudi i edició*, Alacant / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Sanchis Guarner», 60).

GUSTÀ, M., ed. (1980) J. Roís de Corella, *Tragèdia de Caldesa i altres proses*, Barcelona, Edicions 62 / «La Caixa» («Les Millors Obres de la Literatura Catalana», 50).

GUTIÉRREZ DEL CAÑO, M. (1913) *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*, València, Librería Maraguat, 3 vols. [Facsímil: València, Llibreries París-València, 1992].

HAEBLER, K. (1903-1917) *Bibliografía ibérica del siglo XV*, La Haia, Martinus Nijhoff, 2 vols.

HUGHES, K. (1980) «Where Are the Writings of Early Scotland?», dins D. Dumville (ed.), *Celtic Britain in the Early Middle Ages: Studies in Scottish and Welsh Sources*, Woodbridge / Totowa NJ, Boydell Press / Rowman & Littlefield, pp. 1-21 («Studies in Celtic History», 7).

JESCH, Judith (1982-1985) «Two Lost Sagas», *Saga-BookI,* 21, pp. 1-14.

— (1984) «The Lost Literature of Medieval Iceland: Sagas of Icelanders», tesi doctoral, Londres, University of London (University College).

LLORCA, F. (1933) *La Biblioteca Universitaria de Valencia*, València, Talleres Prometeo.

LOZANO, J., & M. AÑÓN, eds. (1998) J. Roís de Corella, *Leandre i Hero. Història de Josep*, Alzira, Bromera («Els Nostres Autors», 39).

LUDOLPHUS DE SAXONIA (1998) *Meditationes Vitae Christi (en valenciano). Lo quart del Cartoxà, aromançat per Johan Roïç de Corella*, amb introducció de Jaume J. Chiner, València, Ajuntament de València. [Facsímil de l'edició de Lope de la Roca, València, 6 de novembre de 1495.]

LYALL, R. J. (1989) «The Lost Literature of Medieval Scotland», dins J. D. McClure i M. R. G. Spiller (eds.), *Bryght Lanterns: Essays on the Language and Literature of Medieval and Renaissance Scotland*, Aberdeen, Aberdeen University Press, pp. 33-47.

MARTÍNEZ ROMERO, T., ed. (1994) J. Roís de Corella, *Rims i proses*, Barcelona, Edicions 62 («El Garbell», 45).

MARTOS, J. L. (1999a) «El *Còdex de Cambridge* del Trinity College, R. 14. 17 (X^2): descripció i estudi», dins S. Fortuño Llorens i T. Martínez Romero (eds.), *Actes del VIIé Congrès Internacional de la Associació Hispànica de Literatura Medieval (Castelló de la Plana, 22-26 de setembre de 1997)*, 2, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, pp. 443-460.

— (1999b) «El *Cançoner de Maians* (BUV MS 728): un cançoner d'autor de Joan Roís de Corella», dins *Miscel·lània Arthur Terry*, 3, Barcelona, Publicacions de

l'Abadia de Montserrat, pp. 93-113 («Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», 39).

— (2000a) «El epitafio de Hero y Leandro en la obra de Joan Roís de Corella», dins A. M. Beresford i A. Deyermond (eds.), *Proceedings of the Ninth Colloquium*, Londres, Queen Mary and Westfield College, pp. 85-94 («Papers of the Medieval Hispanic Research Seminar», 26).

— (2000b) «La *Vida de Sancta Bàrbara* del *Jardinet d'orats*: Joan Roís de Corella o la recepció de la seua obra», dins M. Freixas i S. Iriso (eds.), *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (Santander, 22-26 de septiembre de 1999)*, Santander, Consejería de Cultura del Gobierno de Cantabria / Año Jubilar Lebaniego / Asociación Hispánica de Literatura Medieval, pp. 1269-1287.

— (2001a) «La génesis de un cancionero catalán de autor: Joan Roís de Corella y el *Cançoner de Maians*», dins P. Botta, C. Parrilla i I. Pérez Pascual (eds.), *Canzonieri iberici*, I, A Coruña, Editorial Toxosoutos / Università di Padova, Universidade da Coruña, pp. 313-328 («Biblioteca Filológica», 7).

— (ed.) (2001b) *Les proses mitològiques de Joan Roís de Corella: edició crítica*, Alacant / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Sanchis Guarner», 55).

— (2005) «El *Còdex de Cambridge*, el *Cançoner de Maians* y el *Jardinet d'orats* a través de la obra de Roís de Corella», dins M. Moreno i D. S. Severin (eds.), *Los cancioneros españoles: materiales y métodos*, Londres, Queen Mary-University of London, 2005, pp. 113-140 («Papers of the Medieval Hispanic Research Seminar», 43).

— (2006) «Parásitos», dins V. Beltran i J. Paredes (eds.), «*Convivio*». *Estudios sobre la poesía de cancionero*, Granada, Universidad de Granada, pp. 481-492.

MENÉNDEZ PIDAL, R., *et alii* (1951) *Reliquias de la poesía épica española*, Madrid, Instituto de Cultura Hispánica / CSIC.

MIQUEL I PLANAS, R., ed. (1913) *Obres de J. Roiç de Corella*, Barcelona, Casa Miquel-Rius.

PALAU Y DULCET, A. (1948-1977) *Manual del librero hispanoamericano*, Barcelona, Librería Anticuaria de A. Palau, 28 vols.

PASTOR FUSTER, J. (1827-1830) *Biblioteca Valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días y de los que aún viven, con adiciones y enmiendas á la de D. Vicente Ximeno*, València, Imprenta y Librería de Ildefonso Mompié.

Revest Corzo, L. (1952) «El epitafio de Perot de Penyarroja», *Anales del Centro de Cultura Valenciana* 20, pp. 173-180.

Ribelles Comín, J. (1915-1520) *Bibliografía de la lengua valenciana, o sea catálogo razonado por orden alfabético de autores de libros, folletos, obras dramáticas, periódicos, coloquios, coplas, chistes, discursos, romances, alocuciones, cantares, gozos, etc., que escritos en lengua valenciana y bilingüe, han visto la luz pública desde el establecimiento de la imprenta en España hasta nuestros días*, Madrid, Imprenta de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, 5 vol.

Riquer, M. de, A. Comas & Joaquim Molas (1985) *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Ariel, 11 vols.

Roïç de Corella, J. (1922) *Lo jardí de amor. Historia de Leandre i Hero*, València, Impremta de «La Correspondencia de Valencia».

Serrano y Morales, J. E. (1898-1899) *Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia desde la introducción del arte tipográfico en España hasta el año 1868 con noticias bio-bibliográficas de los principales impresores*, València, Imprenta de F. Doménech.

Soldevila, L., ed. (1985) J. Roís de Corella, *Poesia i prosa*, Barcelona, Edicions 62 / Edicions Orbis.

Sweeney, R. D. (1971) «Vanishing and Unavailable Evidence: Latin Manuscripts in the Middle Ages and Today», dins R. R. Bolgar (ed.), *Classical Influences on European Culture ad 500-1500*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 29-36.

Torró, J. (1992) «El MS. 151 de la Biblioteca Universitària de Barcelona (*Jardinet d'orats*): descripció i estudi codicològic», *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, 6/1, pp. 1-55. [Reed. com a apèndix de la introducció a Romeu Llull, *Obra completa*, Barcelona, Barcino, 1996, pp. 261-295.]

Vindel, F. (1945-1954) *El arte tipográfico en España durante el siglo xv*, Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores / Dirección General de Relaciones Culturales, 10 vols.

Wilson, R. M. (1970) *The Lost Literature of Medieval England*, Londres, Methuen. [2a ed.]

Wittlin, C. J. (1995) «Un text inèdit de Joan Roís de Corella: *La visió a la porta de la senyora nostra de Gràcia*, del 1487», *A Sol Post*, 3, pp. 257-258.

XIMENO, V. (1747-1749) *Escritores del Reyno de Valencia cronológicamente ordenados desde el año MCCXXXVIII de la christiana conquista de la misma ciudad, hasta el MDCCXLVIII*, València, Imp. Josep Estevan Dolz, 2 vol.